

Suçta Sürüklenen Çocuklara Yönelik Önleyici Bir Müdahale Programı: Agresyon Replasman Eğitimi

An Intervention Program For Children Against Turn Into Crime: Aggression Replacement Training

Fadime KAYA,¹ Sevim BUZLU²

ÖZET

Agresyon Replasman Eğitimi (ARE) kronik agresif ergenlere alternatif davranış kazandırmayı hedefleyen çok bileşenli psikoeğitimsel bir müdahale programıdır. Programın içeriğinde; yapıcı davranış kazandırmayı hedefleyen sosyal beceri eğitimi, öfke düzeyini azaltmaya ve öz-denetim sağlamaya yönelik öfke kontrol eğitimi ve başkalarının bakış açısından bakabilme becerisini kazandırmayı hedefleyen ahlaki muhakeme eğitimi bileşenleri vardır. Bu çalışmada ARE'ni tanıtmının yanı sıra; etkinliğini değerlendiren çok sayıda araştırmaya da yer verilmiştir. Bu veriler ARE'nin suçta sürüklenen çocuklara yönelik olarak uygun ve etkili bir müdahale programı olabileceğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Agresyon replasman eğitimi; çocuk suçluluğu; saldırganlık.

SUMMARY

Aggression Replacement Training (ART) is a multi-component psychoeducational intervention program that aims to provide alternative behavior for chronic aggressive adolescents. The content of the program has components of social skills training to provide constructive behavior, anger control training to reduce the anger level and to ensure self-regulation, and moral reasoning training to provide the ability to see the perspective of others. This paper is included effectiveness of introducing ART, besides of evaluating numerous researches about ART. These data shows that ART is an appropriate and effective intervention program for children against turn into crime.

Keywords: Aggression replacement training; child delinquency; aggression.

Giriş

Gelişmiş ya da gelişmekte olan birçok ülke özellikle kentleşmiş bölgelerde ekonomik, toplumsal ve bireysel sorunların uzun süre çözümsüz kalmasına bağlı olarak saldırgan ve şiddet davranışı gösteren çocuk ve ergenler sorununu yaşamaktadır.^[1] Uzmanlar özellikle davranım bozukluğuna sahip ergenlerin ve genç yetişkinlerin diğer yaş gruplarına göre yasaları daha çok ihlal ettiklerini bildirmektedir. Ülkemizde Türk Ceza Kanunu'na göre 18 yaşın altında olan herkes çocuk olarak kabul edilmekte ve buna bağlı olarak da "çocuk suçluluğu" kavramı hem çocukluk hem de ergenlik dönemini içermektedir.^[1]

Suçta sürüklenen çocuk ve ergen sorunu yalnızca Türkiye'de değil Avrupa'da Asya'da ve Amerika'da gündemde olan dünya çapında bir sorundur.^[2] Türkiye İstatistik Kurumunun (TUİK) 2002–2006 yılları arasında yaptıkları çalışmanın

sonuçlarına göre 2002 yılında, güvenlik birimlerine 52064 çocuk ve ergen getirildiği, bu oranın 2006 yılında ise 84110 olduğu,^[3] 2012 yılında 100831 ve 2014 yılında ise 115439'a yükseldiği belirlenmiştir.^[4]

Yapılan çok sayıda araştırmada; suç davranışına yönelmenin nedenleri "psikososyal faktörler" (sosyoekonomik yetersizlikler, aile çatışması, ailede suç-antisosyal davranış ve madde kötüye kullanım öyküsünün varlığı, duygusal yakınlığın ve yetiştirme tutumunun yetersiz olması), "çevresel faktörler" (göç, suç davranışı sergileyen akranların etkisi ve medya), "genetik ve biyolojik faktörler" (doğum komplikasyonları, dikkat-eksikliği hiperaktivite bozukluğu, heyecan arama ve güç mizaç, madde ve alkol kullanma, zekâsı, kişisel özellikleri ve cinsiyeti) olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.^[5–10]

Çocuk ve ergenleri suç işlemeyi etkileyen nedenler yetişkinlerden farklılık göstermektedir. Bu nedenle çocuk ceza adalet sisteminde yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra, suç olarak sayılan eylemlerin değerlendirilmesinde, ceza infazında ve uygulanacak girişimlerinde yetişkinlerden farklı olması gerekmektedir. Saldırgan davranış sergileyen ve suçta sürüklenen çocuk ve ergenleri bütüncül olarak ele alan çok sayıda kanıta dayalı önleyici müdahale programları (Bilişsel Davranışçı Terapi, Aile Terapisi, Mağdur-Suçlu Arabuluculuğu, Multisistemik Terapi, Kişilerarası Beceri Eğitimleri, Aile Eğitim Evleri, Danışmanlık Hizmetleri, Akademik ve Mesleki Eğitim Programları, Maddeden Uzak Durma Programları vb.) geliştirilmiştir.^[11,12] Literatür incelendiğinde, suçlu-

¹Kafkas Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Kars

²Florence Nightingale Hemşirelik Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, İstanbul

İletişim (Correspondence): Dr. Fadime KAYA.
e-posta (e-mail): fadimee36@hotmail.com

Psikiyatri Hemşireliği Dergisi 2016;7(3):148–151
Journal of Psychiatric Nursing 2016;7(3):148–151

Doi: 10.5505/phd.2016.27247

Geliş tarihi (Submitted): 04.12.2015 **Kabul tarihi (Accepted):** 20.06.2016

luğu önlemede etkili sonuçlar veren programların listelendiği görülmektedir. Bu programlar arasında meslek edinme ile ilgili olanlar suç tekrarı üzerine daha az etkileyen; sosyal beceri geliştirme yaklaşımları ile davranışsal ve bilişsel-davranışçı uygulamalar daha etkili görünmektedir. Bu müdahale programları arasında önleyici ve maliyet etkinliği kanıtlanmış Agresyon Replasman Eğitimi'de yer almaktadır.^[12-14]

Agresyon Replasman Eğitimi

Agresyon Replasman Eğitimi (Aggression Replacement Training) suça sürüklenen çocuklara yönelik çok bileşenli psiko-eğitimsel bir müdahale programı olarak 1980'li yıllarda Arnold Goldstein ve Barry Glick tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Goldstein, Glick ve Gibbs program üzerinde çalışmalarını sürdürerek 1998 yılında yeniden yayınlamışlardır. Bu çalışmada sunulan program, Agresyon Replasman Eğitiminin (ARE) revize edilmiş üçüncü basımıdır.^[15]

Agresyon Replasman Eğitimi, çocuk ve ergenlerin yeterli düzeyde sosyal beceri ve ahlaki muhakeme geliştirmelerine, öfke kontrol becerisi kazanmalarına ve saldırgan davranış azaltmalarına yardım etmeye yönelik olarak uygulanan bilişsel davranışçı teori odaklı ve çok bileşenli bir müdahale programıdır. Program özellikle kronik agresif/saldırgan çocuk ve ergenleri hedef almaktadır. Agresyon Replasman Eğitimi, okullarda/cezaevlerinde çocuklar ve ruh sağlığı merkezlerinde yetişkinler için uyarlanmıştır. Evde, okulda ve toplumda pek çok kurumda birincil ve ikincil önleme amacı ile uygulanmaktadır.^[15,16]

Haftada 3 oturum olarak toplam 30 oturumdan oluşan ve yaklaşık on hafta süren programda grup eğitimleri yapılmaktadır. Eğitim oturumlarında haftanın birinci gününde bir sosyal beceri eğitimi, ikinci gününde bir öfke kontrol eğitimi ve üçüncü gününde ise bir ahlaki muhakeme eğitimi şeklinde uygulanmaktadır. Oturumlar planlanarak haftada iki gün içerisinde de yapılabilmektedir.^[15]

Agresyon Replasman Eğitimi'nin Bileşenleri

Agresyon Replasman Eğitimi, sosyal beceri eğitimi, davranışsal bileşen; öfke kontrol eğitimi, duygu yönetimli bileşen; ahlaki muhakeme eğitimi olarak isimlendirilen bilişsel bir bileşenin koordinasyonundan oluşmaktadır.

Sosyal Beceri Eğitimi

Sosyal Beceri Eğitimi ARE'nin davranışsal bileşenidir. Etkili sosyal becerileri öğreten sistematik bir psiko-eğitimsel müdahaledir. Sosyal öğrenme süreci üzerine temellendirilmiştir. Programın bu bileşeninin hedefi; saldırgan davranışların yerine geçebilecek etkili sosyal becerileri öğretmeyi amaçlar. Özellikle suça sürüklenen çocuklar arasında oldukça az kullanılan "şikayet etme, başkalarının duygularını anlama, zor bir konuşma için hazırlanma, başka birisinin öfkesi ile baş etme, başkalarına yardım etme, kavgadan uzak durma, suçla-

ma ile baş etme, grup baskısı ile baş etme, sevgiyi ifade etme ve başarısızlığa tepki verme" becerilerinin her biri 10 hafta boyunca haftada bir oturum olmak üzere geliştirilmektedir. Oturumlar modelleme, rol oynama, performans geribildirim ve ev ödevi aktivitelerini içermektedir. Eğitimde her hafta bir sosyal beceri çalışılmaktadır.^[15,17-20]

Öfke Kontrol Eğitimi

Öfke kontrol eğitimi - ARE'nin duygusal bileşeni - ergenlere neyi yapmamaları gerektiğini öğretmektedir. Öfke kontrol eğitiminin hedefi; ergenlere öfke yönetimini öğretmektir. Bu amaçla oturumlar, psikolojik uyarılma işaretlerinin ve öz-denetim tekniklerinin öğretilmesini kapsamaktadır. 10 hafta boyunca her bir öfke kontrol eğitimi oturumunda öfke kontrol zinciri (öfke kontrol eğitiminin tanıtımı/öfkenin abc'si, öfke günlüğü ve öfke uyarıcıları, öfkenin belirtileri ve öfke kontrol yöntemleri, hatırlatıcılar, önceden düşünme, kendini değerlendirme, öfkeli davranış döngüsü, sosyal bir beceriyi kullanma ve öfke kontrol zincirinin tamamını kontrol etme, öfke kontrol zincirinin tamamını kontrol etme, kapsamlı değerlendirme ve öfke kontrol zincirinin tamamını gözden geçirme) takip edilerek zincirin her bir basamağı bir oturum boyunca işlenir. Haftanın içeriğinin anlatılmasını takiben modelleme, rol-oynama ve performans geribildirim aşamaları kullanılır. Katılımcıların öfke ile ilgili deneyimlerini aktardıkları "Öfke Günlüğü" kullanılmaktadır.^[15,17-20]

Ahlaki Muhakeme

Sosyal beceri eğitimi ve öfke kontrol eğitimine katılmak katılımcılara genellikle saldırganlığı tetikleyen durumlarda ne yapmaları ve ne yapmamaları gerektiğini öğretmektedir. Ahlaki muhakeme oturumlarının hedefi, katılımcıların adalet, dürüstlük ve başkalarının gereksinim ve hakları ile yakından ilgilenme düzeyini arttırmak, olumlu bir akran kültürü oluşturarak ve bilişsel çarpıtmaları iyileştirerek ahlaki olgunluk kazandırmaktır. Ahlaki muhakeme ARE'nin bilişsel bileşenidir. Agresyon Replasman Eğitimi'nin bu bileşeni katılımcıların tartışılan çeşitli öykülerde yer alan problem durumları aracılığı ile başkalarının bakış açılarına yönelik farkındalıklarını arttırmayı, daha adil ve eşit şekilde kendi dünya görüşünü oluşturmayı amaçlar. Eğitim bu yolla ahlaki-bilişsel gelişim aşamasının ilerlemesine fırsat tanıyarak ergenlerin sosyal durumlarda daha olgun kararlar almasını sağlar. Her hafta bir öyküde yer alan problem durumunun tanıtılması, soruların tartışılması ve analizi aşamaları uygulanır.^[15,17-20]

Agresyon Replasman Eğitimi Değerlendiren Araştırmalar

Goldstein ve ark. tarafından geliştirilen ARE amprik desteğe dayalı olan ve ilgi gören bir yaklaşımdır. Agresyon Replasman Eğitimi, öğretmenler, rehberler, okul psikologları, ergenlerin bakımı ile ilgili çalışanlar, sosyal çalışmacılar ve ıslahevi çalışanları tarafından uygulanmıştır.^[15-20]

Amerikave Avrupa'da çok sayıdaki çalışmada, Agresyon Replasman Eğitimi'nin, çocuk ve ergenlerde antisosyal davranış ve suç tekrarı üzerinde etkili olduğu gösterilmiştir. Agresyon Replasman Eğitimi, Goldstein ve ark. tarafından 1986'da ilk olarak Amerika'da New York şehrinde bir gençlik merkezinde hırsızlık, soygun ve madde suçlarından cezaevine girmiş 60 ergene uygulanmıştır. Araştırmada üç grup oluşturulmuştur; Birinci gruba ARE uygulanmış, ikinci gruba kısa açıklamalar yapılmış ve üçüncü gruba hiçbir uygulama yapılmamıştır. Araştırma verilerine göre, sosyal beceri kullanımını konusunda eğitime katılan ergenlerin kontrol grubuna kıyasla on beceriden dördünü kullanmaya başladıkları, daha az oranda impulsif davranış sergiledikleri belirlenmiştir.^[21]

Diğer bir çalışmada Goldstein ve ark. 1989 yılında ARE'nin etkinliğini toplumsal yaşam temelli olarak değerlendirmiştir. Araştırmaya 84 ergen katılmıştır. Toplum temelli bu projde ARE üç grup arasında değerlendirilmiştir. Birinci gruba ARE alan ergenler ve aileleri; ikinci gruba sadece ARE alan ergenler ve üçüncü gruba ARE uygulanmayan ergenler dahil edilmiştir. Birinci ve ikinci grupta öfke düzeyinde azalma ve sosyal beceri düzeyinde artma bildirilmiştir. Aynı zamanda birinci ve ikinci grupta üçüncü gruba kıyasla suç tekrarı oranında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde azalma belirlenmiştir.^[21]

Diğer bir önemli veri, Amerika'da Washington şehrinde Ocak 1999 ve Eylül 2001 tarihleri arasında 20 ayrı merkezden elde edilen çalışmanın sonuçlarıdır. Araştırma örneğini 1500 suça sürüklenen çocuk oluşturmuştur. Agresyon Replasman Eğitimi programının suç tekrarı azaltmadığını belirlemek için bir kontrol grubu seçilmiştir. Dokuz yüz altmış çocuk ARE grubuna 862 çocuk kontrol grubuna dahil edilmiştir. Agresyon Replasman Eğitimi eğitimi sonrasında deney grubunda kontrol grubuna göre 12 aylık sürede suç tekrarı oranı istatistiksel açıdan anlamlı derecede daha düşük çıkmıştır. On sekizinci ay izlem sonuçlarına göre ARE grubuna katılan ergenlerde suç tekrarı oranı kontrol grubuna göre %24 azaldığı belirlenmiştir.^[22]

Ryan (2009) davranım bozukluğu tanısı almış 113 tutuklu ergende ARE'nin etkinliğini değerlendirmiştir. Agresyon Replasman Eğitimi alanlarda almayanlara kıyasla suç tekrarı oranları düşük bulunmuştur.^[23] Diğer bir çalışmada 65 çocuk ve ergene ARE uygulanmış ve eğitime katılan grupta anlamlı derecede sosyal becerilerde artma ve sorunlu davranışlarda azalma görülürken, kontrol grubunda bir değişim görülmemiştir. Barınaklarda kısa sürelerde kalan çocuk ve ergenlerde antisosyal davranış üzerine etkisi incelenmiş ve ARE eğitimi alan bireylerde antisosyal davranışların azaldığı belirlenmiştir.^[24,25]

Gundersan & Svartdal (2006) ARE'yi değişik düzeylerde davranışsal problemleri olan 65 çocuk ve ergene uygula-

mışlardır. Kırk yedi çocuk ve ergen deney grubuna 18 ergen kontrol grubuna alınmıştır. Agresyon Replasman Eğitimi sonrasında deney grubunda kontrol grubuna kıyasla istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde sosyal becerilerde artma ve sorunlu davranışlarda azalma belirlenmiştir. Bu gelişmeler kontrol grubunda görülmemiştir.^[26]

Currie ve ark. (2012), cezaevinde kalan 20 ergene ARE uygulamıştır. Yarı deneysel desende planlanan araştırmanın sonuçlarına göre; girişim sonrasında ergenlerin saldırganlık ölçeği toplam puanında, fiziksel saldırganlık, düşmanlık, dolaşlı saldırganlık alt boyutları puan ortalamalarında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde azalma; sosyal problem çözme envanteri toplam puanında, probleme olumlu yönelim ve rasyonel problem çözme alt boyutunda anlamlı düzeyde artma belirlemiştir.^[27]

Koposov ve ark. (2014) Rusya'da okullarda ve sosyal kurumlarda kalan 232 çocuğa ARE'yi uygulamıştır. Agresyon Replasman Eğitimi'nin sosyal beceriler ve sorunlu davranışla üzerine etkisinin incelendiği yarı deneysel desendeki çalışmada; girişim sonrasında hem deney hemde kontrol grubunda sosyal becerilerinin arttığı ve olumsuz davranışlarının azaldığı görülmüştür. Bu durum girişim grubundaki çocukların kontrol grubuna difüzyonu sonucunda olabileceği tartışılmıştır.^[28] Diğer bir çalışmada Yeni Zellanda'da 13-15 yaş aralığındaki 18 öğrenciye ARE eğitimi uygulanmıştır. Yarı deneysel desende gerçekleşen çalışmada ARE'nin duygusal regülasyon ve agresif davranış üzerine etkisi değerlendirilmiş; sonuç olarak duygusal regülasyonun geliştiği ve agresyonun azaldığı belirlenmiştir.^[29]

Çalışmalar incelendiğinde; ARE'nin suça sürüklenen çocuk ve ergenlerde sosyal becerileri arttırdığı, öfke düzeyini, impulsif davranışı ve saldırgan davranışı azaltarak suç tekrarı önlediği, çok sayıda kanıta dayalı olarak gösterilmiştir. Agresyon Replasman Eğitimi bu yolla özellikle cezaevinde kalan çocuk ve ergenlerin sosyalleşmesi ve yeniden topluma dönmesinde onları rehabilite ederken, okullarda ve sosyal hizmetlere bağlı kurumlarda kalan sorunlu davranışlar sergileyen çocuk ve ergenlerde ise suça sürüklenmeyi önlemektedir.

Sonuç

Agresyon Replasman Eğitimi şiddet ve saldırgan davranış gösteren çocuk ve ergenlere yönelik 1980'li yıllardan bu yana Avrupa ve Amerika'da yaygın olarak kullanılan önleyici bir müdahale programı olarak uygulanmaktadır. Ülkemizde ARE ile ilgili literatür bulunmamaktadır. Ancak Adalet Bakanlığı Psikososyal Birimleri tarafından ARE eğitiminin daha önceki versiyonlarını da içeren çok sayıda önleyici ve tedavi edici müdahale programları geliştirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu 2014 verilerine göre, suça sürüklenen çocuk sayısı 2009-2013 yılları arasında %68.9 artmıştır. Ülkemizin taraf

olduğu BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Pekin ve Riyad Kuralları ile konuya ilişkin diğer uluslararası standartlara tam olarak uygun hale getirilmesi için, diğer müdahalelerin yanında; çocuk ve ergenlerin risk ve gereksinimlerine yönelik olan uygulamaların literatüre kazandırılması önem arz etmektedir.

Uluslararası Ruh Sağlığı - Psikiyatri Hemşireliği Topluluğu (ISPN) (2001) ergenlerdeki şiddet ve agresif davranışı önlemeye yönelik psikiyatri hemşirelerine önerilerde bulunmuştur. Bu önerilere göre; psikiyatri hemşirelerinin evde, okulda, toplumda çocuklar ve ailelerine yönelik sosyal becerileri, toplumsal destek ağını ve kaynaklarını artırmaya yönelik psikoeğitim programlarını uygulayabileceği ve bu konudaki araştırmalara katılabileceği belirtilmiştir.^[29] Cezaevi Adalet Sistemi içerisinde çocuk ve ergenler ile çalışan hemşirelerin, bu popülasyonun sağlık ve psikososyal gereksinimlerinin karşılanmasındaki rolü giderek kritik olarak kabul edilmektedir. Bu çocuk ve ergenlerin karşılaştıkları sorunların karmaşıklığını tanımlamak ve onların kendi bakımlarını karşılamalarını optimal düzeye getirmek için multidisipliner ve multisektörel bir yaklaşım gereklidir. Adalet sistemi, sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık sistemi üyelerinin birlikte çalışmasının önemli olduğu belirtilmektedir.^[30] Bu bağlamda ülkemizde adli psikiyatri servislerinde, cezaevlerinde, okullarda vb. kurumlarda çalışan uzman psikiyatri hemşireleri bu gibi eğitim programlarında yer alması için teşvik edilmelidir.

Kaynaklar

1. Kulaksızoğlu A. Ergenlik Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi; 2013.
2. Stevens A, Kessler I, Gladstone B. A review of good practices in preventing juvenile crime in the European Union, European Communities; 2006.
3. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar 27 İl. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2007.
4. Türkiye İstatistik Kurumu, Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri. 04 Kasım 2014, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
5. Çeliköz N, Seçer Z, Durak T. Suç işleyen ve işlemeyen çocukların düşünme becerileri ve ahlaki yargılarının incelenmesi. Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 2008;25:335-50.
6. Henry DB, Tolan PH, Gorman-Smith D. Longitudinal family and peer group effects on violence and nonviolent delinquency. J Clin Child Psychol 2001;30:172-86.
7. Loeber R, Farrington DP, Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Child Delinquency Bulletin Series, May 2003;3.
8. Coşar Y. Kentleşen Türkiye'de çocuk suçluluğu. Türkiye Barolar Birliği Dergisi 2005;56:281-327.
9. Cheung CK, Ngai NP, Ngai SSY. Family strain and adolescent delinquency in two Chinese cities, Guangzhou and Hong Kong. Journal of Child and Family Studies 2007;16:626-41.
10. Livingstone N, Macdonald G, Carr N. Restorative justice conferencing for reducing recidivism in young offenders (aged 7 to 21). Cochrane Database Syst Rev 2013;2:CD008898.
11. Lipsey MW, Wilson DB, Cothorn L. Effective intervention for serious juvenile offenders. Juvenile Justice Bulletin, April 2000.
12. Lipsey MW. The primary factors that characterize effective interventions with juvenile offenders: A meta-analytic overview, victim and offenders. An International Journal of Evidence-based Research. Policy and Practice 2009;4:124-47.
13. Greenwood P. Prevention and intervention programs for juvenile offenders. Future Child 2008;18:185-210.
14. Listenbee RL. Changing lives: Prevention and intervention to reduce serious offending, National Institute of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, August 2014.
15. Glick B, Gibbs JC. Aggression Replacement Training: A comprehensive intervention for aggressive youth. Third Edition (Revised and Expanded). Champaign, IL: Research Press; 2011.
16. Amendola AM, Oliver RW. Aggression replacement training stands the test of time. Reclaiming Child & Youth 2010;19:47-50.
17. Currie MR, Wood EC, Williams B, Bates GW. Aggression replacement training in Australia: Youth justice pilot study. Psychiatry, Psychology and Law 2009;16:413-26.
18. Currie MR. Aggression Replacement Training (ART): An Australian Youth Justice Evaluation. (Yayınlanmış Doktora Tezi) Swinburne University of Technology, Faculty of Life and Social Sciences, Australia; 2010.
19. Gundersan K, Svartdal F. Diffusion of treatment interventions: Exploration of 'secondary' treatment diffusion. Psychology, Crime & Law 2010;16:233-49.
20. Kaunitz C, Andershed AK, Brannström L, Smedslund G. (2010). Aggression Replacement Training (ART) for reducing antisocial behaviour in adolescents and adults. 20 Ocak 2010, file:///C:/Documents%20and%20Settings/pc/Belgelerim/Downloads/Kaunitz_Agresion_Replacement_Training_Protocol.pdf.
21. Goldstein AP, Glick B. Aggression Replacement Training: Curriculum and evaluation. Simulation and Gaming 1994;25:9-26.
22. Washington State Institute for Public Policy (June-2002). Washington State's Implementation of Aggression Replacement Training for Juvenile Offenders: Preliminary Findings. 04 October 2014, <http://www.wsipp.wa.gov/ReportFile/787>.
23. Ryan S. Aggression Replacement Training: Recidivism among Incarcerated Male Juveniles with Conduct Disorder. Unpublished Doctoral Dissertation, Phillips Graduate Institute, Encino, California; 2009.
24. Nugent WR, Bruley C, Allen P. The effects of Aggression Replacement Training on male and female antisocial behavior in a runaway shelter. Research on Social Work Practice 1999;9:466-82.
25. Nugent WR, Ely G. The effects of Aggression Replacement Training on periodicities in antisocial behavior in a short-term shelter for adolescents. Journal of the Society for Social Work and Research 2010;1:140-58.
26. Gundersan K, Svartdal F. Aggression Replacement Training in Norway: outcome evaluation of 11 Norwegian student projects. Scandinavian Journal of Educational Research 2006;50:63-81.
27. Currie MR, Wood CE, Williams B, Bates GW. Aggression Replacement Training (ART) in Australia: A longitudinal youth justice evaluation. Psychiatry, Psychology and Law 2012;19:577-604.
28. Kaposov R, Gundersan KK, Svartdal F. Efficacy of Aggression Replacement Training among children from North-West Russia. International Journal of Emotional Education 2014;6:14-24.
29. Smith F. The impact of school-based Aggression Replacement Training on emotion regulation and aggressive behaviour: a thesis presented in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctorate of Clinical Psychology at Massey University, Wellington, New Zealand 2014.
30. International Society of Psychiatric-Mental Health Nurses (ISPN), Prevention of Youth Violence Position Paper <http://www.ispn-psych.org/docs/3-01-youth-violence.pdf>, 2001 March (02.11.2011).